

9.
Iets over de geschiedenis ^{van II.} de KNIP-en SNIJKUNST.

Wanneer we iets willen zeggen over de geschiedenis der KNIP-en SNIJKUNST, dan staan we dadelijk voor een moeilijkheid. Het schaduwbeeld, de schim, de silhouet, en misschien ook de knipprent, hebben geen geschiedenis, d.w.z. geen geschiedenis aan de "lopende band". Ze zijn zo oud als de mensheid zelf.

Het oudste portret is de met houtskool omtrokken schaduw van de mens, die in de volle zon staat. En daar de mens vergankelijk is, zal hij de behoefte gehad hebben, blijvende schaduwen van zich zelf te maken. De liefde voor het silhouet is diep geworteld. Daar weten de beroepsknippers van mee te praten, omdat juist het knippen van silhouetten hun werk in de regel lonend maakte.

Het snijden van een schim, het maken van een silhouet, is een oeroude traditie, waaraan ook een magische en religieuze betekenis gehecht moet worden ^{het} (2).

Bij de oude Egyptenaren stond de vrees voor de schaduw in nauw verband met het gebruik van SCHADUWFIGUREN OP EEN SCHERM, vertoond door priesters bij godsdienstige gelegenheden. Men maakte al heel vroeg knipsels of "snyzels" van papyrus. Door alle tijden heen heeft men schaduwen vertoond op het doek. De vertoningen waren soms zó prachtig, dat ze bij de toehoorders de illusie wekten van echt te gebeuren. De figuren waren gemaakt van doorzichtig dierenvel, gekleurd in fijne tinten. Als het licht er doorheen scheen, maakten ze een toverachtige indruk. In spanning worden nu nog de wajangvertoningen gevolgd, die een religieus karakter dragen.

Alle volken hebben schimmenspelen en SCHIMMENSNIJDERS gehad. De Oosterlingen zijn fenominaal handig in het snijden en knippen van figuren voor het schimmentheater.

Van Perzië en India schijnt het zich te hebben verspreid naar Indië en naar het Zuiden, Oosten en later naar het Westen. Ongeveer duizend jaar voor Christus' geboorte bestond de volledige wajang reeds met Hindoetekst van het Mahabharata, voor velen ten onrechte voor een Islamitische tekst aangezien (Rico Bulthuis "Poppen, Schimmen, Marionetten", uitg. Lyter Nypels, Maastricht 1954).

Oorspronkelijk werd alleen gesneden. Zelfs de oude knipselboeken uit de 17-de eeuw noemt men nog "SNYZELBOEKEN".

Rode papieren kantknipsels versierden, en versieren waarschijnlijk nog, de huizen en poorten in China. Ze hebben een magische betekenis, door de rode kleur, de letters, symbolen en door het licht der lampions. Lampions met knipsels zijn ^{daar} steeds gebruikt bij begrafenissen en op Allerzielen. Knipsels, waar ter wereld men ze ook vindt, hebben ons steeds wat te zeggen.

In Japan knipt men graag planten, bloemen, landschappen, exotische vogels, fijn en teer, in zachte pastelkleuren. Soms werden deze knipsels in lagen over elkaar gelegd, een techniek die men ook in Arabië toepaste en die men later ook in deze streken kende. Maar men kende er ook prachtig ornamentaal werk (Prof. A. Spemer, ^{de} "Andachtsbilder", 72), ^{Das kleine} Bruckmann, München, 1930).

Men meent dat de kunst van Perzië, via Herat, dat aan de grote handelsweg

Naar Klein Azië ligt, over Brussa, Adrianopel, naar Turkije kwam (Die Herkunft der Silhouettenkunst aus Persien" v. Georg Jacob). Dit is misschien door de techniek na te speuren. Er is ook nog een andere weg. Doch daarover straks.

In Constantinopel kwam de knipkunst tot grote bloei. Daar vormden de papierknippers in 1582 reeds een eigen gilde. De leden defileerden dat jaar voor de Sultan en boden hem bij die gelegenheid een fraai knipwerk aan, voorstellende een kasteel, liggende in een park (Deutsche Schatten- und Scherensbilder", ~~Gekunsteltes~~ ^{Prof.} Dr. Martin Knapp, ~~Galle~~ ^{ingedeeld, naar} Verlag, Dachau, begin dezer eeuw).

Het knipwerk of de perkamentsnede werd op blauwe achtergrond gelegd. Dit gebruik heeft tot in deze eeuw stand gehouden. Waarom juist blauw? Ik weet het niet. Blauw is de kleur van het geluk en men gaf het als geschenk, als liefdesbiljet. Deze ^{knipsels} werden in pronkvolle albums bewaard. Ik zag er verschillende.

FACHRI VAN BRUSSA, een beroemd knipper, werkte van 1574-1640 achtereenvolgens voor drie sultans. Vooral zijn bloemenknipsels brachten de Koningsberger Raadsheer, Reinhold Lubenau, in verrukking, toen hij in de Balkan en in Klein Azië vertoefde. Hij schrijft er in zijn dagboek van 1588 over. Ook in Sofia trof hij monniken aan die knipten en sneden ("Andachtsbilder" v. Spamer). Midden 16-de eeuw gebruikte men reeds wit of crèmekleurig papier.

Nog langs een andere weg bereikte de knipkunst deze streken, n.l. van het Oosten, via Egypte, Tunis, Italië, Frankrijk. Veel gebruik is er steeds gemaakt van de a-jourtechniek. Dit kende men in de Westerse landen reeds in de Karolingische tijd. Van de Ragindrudis-Codex uit Fulda zegt de sage, dat dit boek, daterende uit de eerste helft der 8-ste eeuw, HET BOEK was, waarmee Bonifacius zijn hoofd beschermde. Het is door een scherpe houw in tweeën geslagen. Dit a-jourwerk is in Zuid-Engeland gesneden, terwijl de gaten geponst zijn. De onderlaag bestaat uit verguld leer ("Das kleine Andachtsbild" v. A. Spamer).

Genoemde Prof. Spamer uit Dresden, meent, dat het vervaardigen van DEVOTIE-PRENTJES, waarover later meer, ontstaan is uit de decoratieve boekbandenleerwerktechniek, die weer ten nauwste verband houdt met het schimmenspel (^{not 8} blz. 72).

MODELPERsing kende men al heel vroeg. Men heeft er gebruik van gemaakt tot in het begin der vorige eeuw. *Daarover later meer.*

Het a-jourpatroon en ook geometrische figuren, werden gewoonlijk bevestigd op een ondergrond van blauw, bij uitzondering op rood of goud. De GEOMETRISCHE TECHNIEK ^{was} is eeuwen lang gebruikelijk en is dit nog. Later versierde men meer met arabesken (Arabise stijl).

Het versieren van boekbanden, handschriften, het maken van miniaturen en het vervaardigen van devotieprentjes, was in de eerste plaats het werk van kloosterlingen. Om iets schoons te maken, is nodig, ~~is nodig~~ gevoel voor lijn, vorm en kleur, m.a.w. Begaaftheid en daarnaast een vaste hand, geduld en concentratievermogen.

De geschilderde afbeelding, het devotieprentje, heeft haar voorgangster in de vaste, met de hand geschilderde miniaturen der getijboeken, wat men b.v. kan opmaken uit enkele zéér oude prentjes, die nog aanwezig zijn in het Aartsbis-

(3)

schoppelijk museum te Utrecht. De oudste zijn meest van perkament, maar ze zijn ook van stevig wit of crème papier vervaardigd. Hun bloeitijd hadden ze ten tijde der KOPERGRAVURES, maar ze bestonden reeds in de 14-de. en 15-de eeuw. Antwerpen was vooral het centrum, maar ze zijn ook veel in Duitsland en Oostenrijk vervaardigd. Het zijn geschilderde afbeeldingen van heiligen, omgeven door knip- of snijwerk, met de naam van de heilige op een banderol. Ze werden echter in dezelfde vorm ook gemaakt als herinneringsprent, b.v. ter gelegenheid van doop, huwelijk en vormsel. Zelden zijn ze gedateerd en ouderdomsbepaling is moeilijk (zie Plaat VI, VII, VIII en IX).

In Antwerpen woonden de beroemde graveurs Gallé, Collard, Wierinx, van Merlen, Huberti e.a., in Noord-Nederland Lucas van Leiden, Goltzius e.a. waar vooral naar gewerkt is. In de verzameling van Pater Donatianus te Grave, bevinden zich dezelfde gravureafdrukken van Gallé, die verschillend en min of meer artistiek gewerkt en met de hand gekleurd zijn. Deze, van papier en perkament vervaardigde prentjes, zijn, ruim genomen, uit de jaren 1650-1850. Vaak zijn het JUWEELTJES VAN VOLKSKUNST. Ze worden tegenwoordig in Antwerpen nageemaakt. Ook de Rozekrans wordt weer geknipt. Langzaam aan wordt echter de kunstwaarde minder en na 1850 wordt het meer en meer een product van machinale reproductie (steendruk, staalgravure, kleurendruk met machinaal kantwerk enz.). Vóór 1850 is het veelal de kopergravure met de hand gekleurd, of zelfs met de hand getekend en geschilderd, dat aan de prentjes een bijzonder charme verleent. De mooiste zijn rijk versierd met "kantwerk", geknipt of met een fijn mesje uitgestoken. Ook leken hielden zich er mee bezig, vaak hele families, die soms enige generaties na elkaar, hiervan een bedrijf maakten (Les images de devotion anversois, Emile H. van Hurck).

Van d/e oude knipsels ^{voor 1700} ~~was~~ weinig overgebleven. Ze zijn teer en er werd niet altijd de nodige zorg aan besteed.

In Nederland, waar de knipkunst in de 17-de en 18-de eeuw reeds een hoogtepunt bereikte, werden vooral WAPENKNIPSELS vervaardigd voor een STAMBOEK (zie III). Deze gewoonte bestond ook in Duitsland. Men legde in dergelijke stamboeken, maar ook in Bijbel, Gebeden- of Gezangboek, graag knipsels met een bijbelse of religieuze voorstelling. Prachtig zijn b.v. de knipsels uit het stamboek van HIERONIMUS BEZELIUS (Dresden), door hem zelf vervaardigd. Fijner en levendiger nog zijn die uit het stamboekalbum van de Neurenburger Johann Eberhardt Pfau^t van vóór 1612. Deze, op zwarte zijde geplakte knipsels, stellen meest jachttafereelen voor. In het stamboek van Dr. Christoph Jacob Pfau^t is een prachtig knipsel, voorstellende de strijd van Jacob met de Engel ("Andachtsbilder", v. Spamer). Bekend is ook het stamboek van Johannes David Schäffer, student in Tübingen, waarschijnlijk vervaardigd door S. SAPTU, ^{later} ~~nu~~ in bezit van de bekende knipster LUISE DUTTENHOFER ("Schwarzkunst in Schwaben", G.E. Pazaurek, "Westermanns Monatsheft", Jan. 1909). ^(van 1700) SUSANNA MAYER was een bekwaam aquarelliste, perkamentsnijdster en knipster. Joachim von Sandrat zegt, dat ze met de schaar de fijnste knipsels vervaardigde, deze op fijn wit perkament legde van de grootte van een hand en ze

10. met een fijn pennemes uitsneed. Hij vond haar arbeid wonderschoon en geloofde dat er vóór haar nog niemand een dergelijke hoogte had bereikt en dat er na haar ook wel niemand geboren zou worden, die het beter zou doen (Spamer). In het stamboek van de beroemde hofschilder, etser en knipper uit Augsburg JOHANNES ESATIAS NILSON (1721-88), bevindt zich een decoratief knipsel, geplakt op rood damast en afgezet met een gouden rand van zijn moeder ROSINA BARBARA NILSON-PRETTING, uit het begin der 18-de eeuw.

In Nederland is invloed te bespeuren van Oost-Indiëvaarders. De knipkunst heeft hier, evenals overal elders, haar "ups and downs" gehad, zoals we uit de volgende hoofdstukken ^{zullen} kunnen zien. Een hoogtepunt werd bereikt met CORNELIS VAN HALMAEL, ANNA MARIA SCHUURMANS, JANNEKE BLOK-COERTEN en de familie VAN VOORST, eind 16-de eeuw tot begin 18-de eeuw. Een volgend hoogtepunt kwam in de tijd der Romantiek, toen men graag bloemen en enigszins zoetelijke tafereeltjes knipte; een daling omstreeks 1860. Nu, in de eerste helft der 20-ste eeuw belevden we een opbloei, maar van volkskunst is dan feitelijk geen sprake meer, behoudens enkele uitzonderingen. Aan de silhouette, wier bloeitijd viel ook ongeveer in de Franse tijd en iets vroeger. Doch daarover in hoofdstuk V. // *heb ik een apart hoofdstuk gewijd.*

Over het algemeen signeerden de knippers en knipsters hun werk niet. Daar is natuurlijk een reden voor. De VOLKSKUNSTENAAR voorziet zijn werk met de naam van hem of haar, voor wie het bestemd is. Zijn werk is GEMEENSCHAPSCULTUUR en dan zou het dwaas zijn een individueel standpunt in te nemen. Maar mag men de knipkunst zó maar met de naam VOLKSKUNST bestempelen? Ik meen van niet.

Volkskunst is kenmerkend voor het volkskarakter. Ze maakt gebruik van overgeleverde vormen. Men spreekt ook van volkskunst als grotere groepen het beoefenen. Er is echter ook een groep, die alleen knipt, wat zich in hun denken opdringt, b.v. dingen uit de omgeving, die hun het meeste treffen. Maar ze doen dat op HUN MANIER. Ze leggen er hun persoonlijkheid in, zoals de ze door hun omgeving en door traditie gegroeid is. Dit is m.i. ook volkskunst, al wordt hier niet of weinig gebruik gemaakt van overgeleverde vormen en symbolen. VOLKSKUNST IS EEN LEVENDE TRADITIE. ~~en~~ Soms groeit ze uit tot gekunsteldheid, maar ook tot kunst. De knipkunst is een ladder met vele treden. Het gaat van het meest naïve dillettantisme tot het hoogste kunstenaarschap. Een scheidslijn is soms moeilijk te trekken. Het werk b.v. van W.T. LEVER is, naar mijne mening, kunst en volkskunst beide. Aan de ene kant is het kunst, maar aan de andere kant heeft het ook iets ~~streekeigens~~.

In de traditionele Fransknipkunst is m.i. invloed te bespeuren uit Italië (~~plaat 4~~).

Er rest mij nog iets te zeggen over het knippen van SCHIMMEN, SCHADUWBEELDEN, ten nauwste verband houdende met het knippen van SILHOUETTEN. Omstreeks 1700 was, er een beroemd schimmentheater in Hamburg, maar de figuren ervoor kreeg men uit Engeland. Deze werden door goede knippers en knip-

sters geknipt, daarna uitgesneden in stevig papier, later in leer. Na Hamburg hoort men van verschillende schimmentheaters in alle grote steden van Europa. SERAPHIN DOMINIQUE FRANÇOIS opende in 1771 te Parijs het "Theatre Seraphin". Andere grootmeesters uit de schimmenwereld zijn meest zelf reeds schimmen geworden, zoals CARAN'D ACHE met zijn beroemd geworden cabaret "Du Chat Noir". Ik herinner mij nog dat daar in mijn jeugd over gesproken werd. Daar werden "Chinese Schimmen" vertoond, dat zou er op kunnen wijzen dat deze kunst uit China kwam, dat een heel oude cultuur bezit. Wanneer er episodes uit de geschiedenis van het Franse leger werden vertoond en Napoleon op het doek verscheen, dan steeg het enthousiasme ten top (Wij staan daar, na twee wereldoorlogen, misschien een beetje anders tegenover).

De Nederlander HENRI RIVIÈRE liet prachtige tafereelen zien. Men meent dat hij zijn inspiraties opdeed in "Le Chat Noir" (*Ko Downker was een van de beste* ~~Het Feppenspeel Rico Bulthuis~~). Geestig zijn de illustraties van "De Schoolmeester" en "De Ware Jacob". Hij knipte de silhouetten zelf, sneed ze uit, vertoonde ze, was dichter, tekenaar en caricaturist. Zijn werk is geestig, decoratief en uitstekend van compositie. Indrukwekkend was het wanneer zijn Hunnen voorbijtrokken. Helaas stierf deze be- gaafde kunstenaar reeds op 42-jarige leeftijd aan een hartspanning, terwijl hij op de fiets door Haarlems straten reed (Haagse Post, Dec. 1926, C. Veth, plaat 5).

Plaat V. De Hunnen trekken voorbij.

Op een tentoonstelling, gehouden in Den Haag, in 1926, vertoonde Dr. J. R. B. de ROOS, prachtige schimmen. Bekend geworden als knippers en spelers in het be- gin dezer eeuw zijn ALBERT ROELOFS, THIES LUYT, JAN PONSTYN, HANS BEERS ^{en} SAM VAN VLOTEN, VILMOS HUSZAR, een Pool, maar verblijf houdende in Nederland, vertoonde Baron von Münchhausen en PIET VAN GELDER, vertoonde op kostelijke wijze de ge- schiedenis van Prikkebeen. Rico Bulthuis noemt in zijn boekje *nieuwerk ik minder goed* nog meer, ook ~~en~~ FRANS ter GAST, misschien de laatste schimmenspeler in ons land, die ook zijn schimmen zelf knipt. Op hem kom ik terug. *Kan hier ook worden*

In Duitsland is vooral bekend geworden het "Schwabinger Schattentheater" meest van Münchener kunstenaars. Een der bekendste medewerkers was Dr. Jur. E. PREETORIUS. OTTO BLÜMEL illustreerde Hesse's "Indiënsreise" met knipsels, maar werkte ook voor het "Schwabinger theater". DORA BRANDENBURG-POLSTER, geb. 1884, illustreerde de sprookjes van Grimm, maar werkte eveneens voor genoemd the- ater, evenals GRETHA VON HOERNER en KARL TYLMANN. Velen zijn later overgegaan naar de stomme film.

Het is merkwaardig, dat de knipkunst de industriële revolutie overleefde. Wel kwam ze in het laatst der vorige eeuw min of meer in vergetelheid, ter- wijl ze nu in allerlei vormen opnieuw weer opbloeit. Ze ontluikt opnieuw en doet nieuwe inspiraties op. Dit geeft te denken en ik geloof dat deze grote omwenteling dieper gaat dan men algemeen denkt.

De Hunnen door Ko Doncker.